JYX JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Salovaara, Ulla

Title: Päihteet ja naiserityisyys

Year: 2019

Version: Published version

Copyright: © 2020 Oikeusministeriö

Rights: In Copyright

Rights url: http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en

Please cite the original version:

Salovaara, U. (2019). Päihteet ja naiserityisyys. Haaste, 19(4), 24-25.
https://rikoksentorjunta.fi/documents/5235988/56402368/2019-4_Haaste.pdf/e4f2cfcd-9f02-1d0f-6247-ef5ff132cff2/2019-4_Haaste.pdf?version=1.1&t=1617029469982

Ulla Salovaara

Päihteet ja naiserityisyys

Rikosseuraamuksissa pyrittävä naiserityisyyden huomioimiseen

Käyttäessään päihteitä, ollessaan niistä riippuvainen tai tultuaan tuomituksi vankeusrangaistukseen nainen ei ole kuin mies, eikä häntä tulisi sellaisena kohdella. Näin kuitenkin usein vääjäämättä käy, sillä miestapainen toiminta on osa käytänteitä. Naisia voidaan pitää vaikeina ja poikkeavina, kun he eivät istukaan järjestelmään, joka on rakentunut miesenemmistön tarpeisiin ja miestapaisen toiminnan varaan. Naiserityisyys saattaa tuntua naisten tarvitsemalta erityiskohtelulta, vaikka kyse on lähtökohtien tasoittamisesta ja huomioimisesta sekä mahdollisuuksien tasa-arvosta.

Artikkelissa esittämäni havainnot perustuvat pääsääntöisesti väitöstutkimukseeni Rikoksista tuomitut naiset – yhteisöstä erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet (Salovaara 2019) sekä postdoc-tutkimukseeni rikostaustaisten naisten kohtaamisista hyvinvointipalvelujärjestelmässä. Aineistona on yhteensä 30 rikostaustaisen naisen haastattelut sekä viiden naisten kanssa työskentelevän asiantuntijan haastattelut.

MITÄ ON NAISERITYISYYS?

Yhteiskunnassa vallitsevat kulttuuriset ja institutionaaliset tavat toimia ovat rakentuneet miestapaisen toiminnan kautta ja miesten tarpeet huomioiden. Tätä on saattanut edesauttaa esimerkiksi miesenemmistö päihteidenkäyttökulttuureissa ja rikosseuraamuksissa. Lähtökohta naiserityisyydelle ja sen huomioimiselle syntyy ymmärrettäessä naisten tarpeet ja toiminta joiltain osin erilaiseksi, mutta tasa-arvoiseksi miestapaisen toiminnan rinnalla. Naiserityisyys on sitä, että huomioidaan naisten tausta, nykytilanne ja niistä johtuvat tarpeet. Naiserityisten palvelujen tarve kumpuaa erityisesti siitä, että palvelujärjestelmässä tulisi kyetä huomioimaan ja kunnioittamaan erilaisuutta. Naiserityisyys on naistapaisen toimijuuden huomioimista, hyväksymistä ja tukemista. Se tarkoittaa sukupuolen (gender) merkityksen ymmärtämistä. Tuolloin sukupuoli ymmärretään kulttuurisissa suhteissa tuotettuna ja ylläpidettynä toimintana.

NAISENA PÄIHTEIDENKÄYTTÖ-VERKOSTOISSA

Päihteiden riippuvuuskäyttö on harvoin yksinäistä ja riippumatonta muusta sosiaalisesta verkostosta. Päihteidenkäyttö yleensä ja laittomien huumeiden käyttö erityisesti tapahtuu sosiaalisissa verkostoissa ja alakulttuureissa. Nämä verkostot ovat usein kategorisia ja tiukasti sukupuolittuneita. Päihteitä käyttävien sosiaalisissa verkostoissa vaikuttaa vahva maskuliininen hegemonia; miesnormi, jolloin naisille jää suhteellisen kapea toimintatila. Naisille tarjoutuu pääsääntöisesti kaksi mahdollista toimintaroolia: ”hyvä jätkä” ja ”pirihuora”. Naisten asemaa ja toimintamahdollisuuksia päihdekulttuureissa näyttääkin voimakkaasti määrittelevän ja korostavan juuri sukupuoli ja sen mahdollistamat roolit. Nämä sukupuolittuneet prosessit vaikuttavat huumeiden saamiseen, niiden käyttöön sekä mahdollisuuksiin niistä eroon pääsemiseksi.

Päihteidenkäyttökulttuureissa vaikuttavat dikotomiset naisen roolit ovat tiukasti biologiseen sukupuoleen sidottuja. ”Hyvänä jätkänä” toimiminen edellyttää oman sukupuolen kieltämistä ja astumista yhdeksi ”jätkäksi” muiden joukkoon. Tähän rooliin sisältyy myös edellytys väkivallan käytöstä. Väkivallan avulla naisella on mahdollisuus lunastaa paikka hierarkkisissa verkostoissa. Kyse on väkivaltaisen toimijuuden avulla lunastetusta vallasta. Vastakohtana ”hyvälle jätkälle” näyttäytyy ”pirihuora”, jonka sosiaalinen asema on alhainen. Määritellessään itsensä ”hyväksi jätkäksi” ja toimiessaan kyseisen roolin mukaisesti nainen voi suojella itseään ulkoapäin tulevalta arvottavalta määrittelyltä. Luokittelu huumausaineprostituoiduksi on paitsi ulkoa annettu leima myös toimintaa, jossa seksi voi olla vaihdonväline joko rahaan, huumeisiin tai muuhun materiaan, kuten suojaan, yöpaikkaan tai vaatteisiin. Samalla siinä on kuitenkin kyse vallankäytöstä, missä naiselle osoitetaan häpeällinen leima ja paikka yhteisössä. Kyse on myös naisten toimintaa rajoittavasta ja määrittävästä luokittelusta, ulkoapäin annetusta roolista sekä kulttuurisesti jaetusta ja ylläpidetystä tavasta, joka sinällään traumatisoi naisia riippumatta siitä kumpaan ryhmään tämä kuuluu.

Naista voi suojella tältä jaottelulta eläminen parisuhteessa. Se ei kuitenkaan estä naista joutumasta parisuhdeväkivallan uhriksi. Lisäksi parisuhde voidaan tulkita vaihdonvälineeksi, jolloin naisen oletetaan toimivan ”pirihuoran” roolissa. Päihdeverkostoissa vallitseva kapea naiseuden tila toisaalta on rajoite ja selviy-

Sosiaalipalveluissa, päihdekuntoutuksessa ja rikosseuraamuksissa naiserityisyyden huomioiminen rakentuu kolmen keskeisen toiminnan varaan: ymmärryksen, kunnioituksen ja turvallisuuden.

tymiskeino. Itsen määrittäminen hyvien jätkien joukkoon kuuluvaksi on samalla itsen määrittämistä selviytyjäksi. Toisaalta kyseessä on alistumisen strategia, sillä valitessaan tämän selviytymistavan nainen samalla alistuu miestapaiseen toimintaan ja ylläpitää sitä.

LÄHISUHTEIDEN MERKITYS

Lähisuhteiden on todettu olevan naisille monella tavoin merkittäviä. Riippuvuus päihteisiin ja niitä ympäröivään elämäntapaan sekä niistä toipuminen tapahtuvat suhteissa. Lähisuhteilla on naisille kahtalaisia merkityksiä, sillä ne voivat joko tukea tai vahingoittaa häntä. Naisten päihteidenkäyttö ja mahdollinen vankeusrangaistus vaikuttavat erityisesti heidän lapsiinsa, mutta myös muihin läheisiin. Tämä ns. heijastusvaikutus saattaa jäädä kuitenkin usein havaitsematta, tai sitä ei huomioida riittävästi tilanteissa, joissa äiti ei ole lähivanhempi.

Lapset ovat tärkeitä motivaation ja identiteetin lähteitä huolimatta siitä missä ja kenen kanssa lapset asuvat. Traumatausta ja heikko itsekunnioitus saattavat madaltaa muutosmotivaatiota, mutta lapset puolestaan toimivat positiivisen identiteetin lähteenä ja motivoivat päihteettömyyteen. Kuitenkin lapsiin saattaa liittyä satuttavia ja häpeällisiä asioita. Lasten tapaaminen saattaa kerta toisensa jälkeen nostaa esiin omia äitinä epäonnistumisen tunteita, etenkin silloin, kun lasten sijoitus kodin ulkopuolelle on ollut seurausta äidin omasta päihteidenkäytöstä.

Lähisuhteet voivat olla myös vahingoittavia. Päihteiden riippuvuuskäyttö altistaa naisia väkivaltaisille parisuhteille. Naisten kohtaama väkivalta on moninaista: lapsuudessa koettua pahoinpitelyä, parisuhdeväkivaltaa, taloudellista sekä seksuaalista väkivaltaa. Koettu väkivalta paitsi traumatisoi, myös alentaa kynnystä käyttää itse väkivaltaa. Väkivaltaan syyllistyneiden naisten elämänhistoriassa onkin runsaasti moninaisen väkivallan kokemuksia.

NAISERITYISYYS RIKOSSEURAAMUSALALLA

Päihteidenkäyttö ja päihderiippuvuus ovat yleisiä taustatekijöitä rikoksiin syyllistymisen taustalla. Myös rikosseuraamuksissa vallitsee miesnormi. Kaikista ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomituista naisia on ollut vuodesta 2014 lähtien kahdeksan prosenttia. Naiset näyttäytyvätkin herkästi näissä palveluissa vaikeina, vaativina ja sopeutumattomina. Saattaa syntyä käsitys siltä, etteivät naiset kykene sopeutumaan rikosseuraamuksiin tai toimintaohjelmiin, vaikka kyse on siitä, etteivät palvelut kykene vastaamaan heidän tarpeisiinsa. Naisten sopeutumattomuutta korostaa vallitseva näennäisen sukupuolineutraali lainsäädäntö ja sen sisältämä miesnormi.

Rikosseuraamuksiin tuomitut naiset ovat tilastollisesti huonommassa lähtötilanteessa. Heillä on enemmän traumaattisia kokemuksia, he ovat monin tavoin sairaampia ja fyysisesti huonompikuntoisia kuin vastaavassa tilanteessa olevat miehet. Lisäksi esimerkiksi naisten oppimisvaikeuksia ja keskittymishäiriöitä ei tunnisteta edelleenkään yhtä hyvin kuin miesten vastaavia. Vahingoittavat lähisuhteet ja traumaattiset kokemukset (esimerkiksi seksuaalinen hyväksikäyttö ja väkivalta) eivät näy päällepäin. Sisältä rikki oleva ihminen piilottaa ne selviytyäkseen. Vankeusrangaistus on kuitenkin mahdollisuus, joka koetaan pysäytyksenä ja muutostyöskentelyn mahdollistajana. Etenkin naisten kohdalla kuitenkin häpeä vaikuttaa avun hakemiseen sekä avun tarpeen kieltämiseen ja sen vähättelyyn.

Rikosseuraamuksissa naiserityisyyden huomioiminen edellyttää traumataustan ja kokonaistilanteen ymmärtämistä. Pyrkimys traumavapaisiin ja turvallisiin olosuhteisiin tulisi huomioida aina laitossijoittelusta ja työntekijöiden asenteista alkaen. Kyse on kokonaisvaltaisesta lähestymistavasta, jossa laitosturvallisuuden merkitys on laajennettu koskemaan myös asiakastason turvallisuuden kokemusta. Esimerkkinä tällaisesta onnistuneesta naiserityisestä lähestymistavasta voidaan pitää Vanajan avovankilaa sekä VINN-toimintaohjelmaa. Vanajan avovankilassa on kyetty puuttumaan niihin tekijöihin, jotka ovat altistaneet naisia päihteidenkäyttöön ja rikoksiin. VINN-toimintaohjelmalla puolestaan lähestytään kokonaisvaltaisesti naisten arkea ja olosuhteita ennen vankeusrangaistusta ja pyritään motivoimaan heitä muutokseen.

LOPUKSI

Naiserityisyyden huomioiminen ei tarkoita pelkästään naisille rakennettuja tarkoituksenmukaisia palveluita. Se tarkoittaa myös vallitsevan käytännön avaamista ja ymmärtämistä. Sosiaalipalveluissa, päihdekuntoutuksessa ja rikosseuraamuksissa naiserityisyyden huomioiminen rakentuu kolmen keskeisen toiminnan varaan: ymmärryksen, kunnioituksen ja turvallisuuden. Ymmärrys traumojen yleisyydestä ja niiden vaikutuksista edellyttää psykososiaalisen lähestymistavan omaksumista ja ulottamista arkeen. Kohtelu ja kunnioitus syntyvät vuorovaikutuksessa työntekijöiden ja heidän asiakkaidensa kohtaamisissa. Turvallisuus syntyy kahden edellisen elementin seurauksena. Turvallisuus tarkoittaa myös sellaista ympäristöä, jossa traumaattisia kokemuksia on mahdollista käsitellä ja, jossa on mahdollisuus opetella tunteiden ilmaisua.■

Kirjoittaja työskentelee tutkijatohtorina Jyväskylän yliopistossa sosiaalityön yksilössä "Transforming welfare service system from the standpoint of women in vulnerable life situations -akatemiahankkeessa. Teksti viitteineen ja lähdeluetteloineen on saatavissa kirjoittajalta: ulla.k.salovaara@jyu.fi.